

Конституційна реформа ХХ – початку ХХІ ст. у Великій Британії: проблеми і перспективи

***Кононенко Юрій Степанович,**
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри державно-правових дисциплін
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького*

***Джолос Сергій Вадимович,**
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького*

Постановка проблеми. Упродовж багатьох століть Велика Британія була, а також залишається нині однією з провідних країн світу. Могутність держави, розвинута економіка, потужні збройні сили, що мають ядерну зброю, непохитний престиж на міжнародній арені та високий рівень життя населення – всім цим Сполучене Королівство, не в останню чергу, завдячує суспільно-політичній стабільності, що була дарована досконалою політичною системою, яка впродовж віків засвідчувала свою високу ефективність і здатність служити інтересам суспільства.

З урахуванням викладеного, нещодавні реформи та зміни, що зачіпають конституційні устої британської державності, не можуть не викликати занепокоєння англійських патріотів та всього консервативного людства. Тож, спробуймо розібратися у непростому питанні щодо традицій і новацій у конституційній системі Великобританії та з'ясувати чи «все спокійно в англійському королівстві»?

Аналіз досліджень і публікацій. Варто зазначити, що досліджувана проблематика перебувала у полі зору багатьох мислителів давнини і сучасності, серед яких, насамперед, слід згадати такі постаті, як: Ж.Л. д'Аламбер; І.В. Андрущенко; Аристотель; О.В. Афанасьєва; Е. Берк; І.О. Биля-Сабадаш; О.А. Вусатюк; Дж. Гаррінгтон; Т. Гоббс; А.В. Дайсі; Г.Г. Демиденко; Д. Дідро; М. Дюверже; О.В. Зайчук; Є.В. Колесніков; Г.М. Комкова; Б. Кухта; С.В. Лінецький; Дж. Локк; Д.В. Лук'янов; А.Д. Люблінська; Н. Макіавеллі; О.В. Малько; В.С. Нерсисянц; О.М. Мироненко; О.В. Петришин; С.П. Погребняк; Полібій; Н.В. Ревуненкова; Дж. Савіль, 1-й маркіз Галіфакс; Г. Сент-Джон, 1-й віконт Болінгброк; граф О. Сідней; Р. Стиль; Марк Туллій Цицерон; В.Є. Чиркін; Г.Ф. Шершеневич; О.В. Шуба та ін. Також, необхідно додати, що нормативна база цього дослідження представлена певними джерелами права, що входять до складу знаменитої неписаної британської конституції, а емпірична – багатим фактологічним матеріалом, що був дарований досвідом Історії.

Формулювання цілей статті. Разом із тим, вбачається, що реформи ХХ – початку ХХІ ст., що зачіпають конституційний лад Великої Британії, все ще не знайшли належного осмислення наукової спільноти. Тож, у межах цієї статі ми плануємо: а) з'ясувати, який вплив на забезпечення безпеки країни, свободи і процвітання її народу справляє острівне положення Великої Британії; б) обґрунтувати думку про те, що своїм благоденством Британія зобов'язана, насамперед, відсутності серйозних внутрішніх потрясінь та збройних конфліктів із зовнішніми ворогами на своїй території впродовж останніх понад 300 років, а також досконалому політичному ладу; в) визначити основні засади досконалості політичного ладу Британії, що вбачаються нам у пануванні конституційної монархії; у розбудові держави на засадах «Полібієвої схеми» ідеальної «змішаної держави», що об'єднує елементи монархії, аристократії і демократії; у ранньому формуванні та успішному функціонуванні двопартійної системи; г) окреслити основні проблеми і загрози, що виникають у зв'язку з проведенням конституційної реформи ХХ – початку ХХІ ст., зокрема такі, як: втрата Британією статусу колоніальної імперії; некритичне поширення ідей свободи і прав людини, що підривають основи монархії; реформа Палати лордів, що, фактично, усуває спадкову аристократію від управління державою, чим порушує теоретичні основи ідеальної «змішаної держави» і віковичний баланс монархії, аристократії та демократії і, в перспективі, може призвести до утвердження тиранії або охлократії; створення Верховного Суду Великої Британії, що ставить під сумнів подальше існування «права справедливості», створює передумови для протистояння розрізнених гілок в умовах поділу влади та позбавляє титуловану англійську аристократію права на справедливий суд; поживлення законотворчої діяльності британського парламенту, що загрожує реальному існуванню принципу верховенства права та ін.; г) вказати на необхідність збереження віковичних устоїв британської політико-правової системи, яка впродовж багатьох століть демонструвала свою досконалість та ефективність тощо.

Виклад основного матеріалу. Історія Британських островів насичена багатьма славетними та трагічними подіями, для викладу яких знадобилося би багатотомне видання. Тож, у межах цієї невеличкої розвідки ми вкажемо лише на деякі ключові моменти, що зробили Британію такою, якою ми знаємо її зараз.

Насамперед, слід почати з того, що острівне розташування стало запорукою безпеки Британії, свободи і процвітання її народу.

Так, Британські острови не знали іноземного вторгнення з часів Норманського завоювання 1066 р. – упродовж подальшого тисячоліття ні «Великій Армаді» Філіппа II у 1588 р., ні Наполеону у 1805 р., ні Гітлеру за часів Другої Світової війни 1939-1945 рр. так і не вдалося повторити успіх герцога Нормандії Вільгельма Завойовника.

Водночас, острівне розташування зробило найважливішою складовою британських збройних сил Королівський військово-морський флот, адже після приходу до влади в Англії шотландської династії Стюартів у 1603 р. та Актів про унію 1707 р. [1; 2] на острові Велика Британія утворилася єдина держава, в

якої більше не залишилося сухопутних кордонів з вірогідними супротивниками. Таким чином, закріплене у Біллі про права 1689 р. положення щодо заборони королю формувати та утримувати постійну армію в мирний час [3], фактично, остаточно зробило неможливим утиск свободи дворян, церкви і простолюдинів з боку центральної влади, а також дало змогу зекономити кошти внаслідок відсутності необхідності постійно утримувати сухопутну армію.

Крім того, острівне розташування сприяло розвитку мореплавства та торгівлі, що, після епохи Великих географічних відкриттів, перетворило Британію на найбільшу колоніальну імперію світу, «в якій ніколи не заходить сонце»... При цьому, зрозуміло, що колонії давали метрополії значні ресурси та являли собою величезний ринок збуту для англійських товарів.

У свою чергу, «обгороджування», які, безперечно, мали нелюдський характер під час їх проведення, тим не менше, у подальшому сприяли тому, що переважна більшість британських підданих були залучені до більш прогресивних сфер діяльності, ніж сільське господарство, що справило позитивний вплив на якість людського капіталу.

Як відомо, саме на Британських островах найраніше розпочався і найраніше закінчився промисловий переворот, що зробило Англію «майстернею світу»...

Тож, – у ті часи, коли новонароджені США робили свої перші кроки у внутрішній і зовнішній політиці; коли Франція оговтувалася від потрясінь революції, Революційних і Наполеонівських війн лише для того, щоб невдовзі знову зануритися у череду внутрішніх смут XIX ст.; коли Іспанія втратила значну частину своїх колоній в Латинській Америці; коли в Росії процвітали кріпосницькі порядки; коли німецькі та італійські землі ще не були об'єднані в єдині держави; – у Британії завершувався планомірний перехід від аграрного до індустріального суспільства і закладалися основи її економічного та політичного панування в світі.

Зауважимо, що послідовний розвиток народного господарства й утвердження благоденства у Британії, так само, як і її процвітання сьогодні, мають місце внаслідок накопичення духовних і матеріальних надбань багатьох поколінь, що стали можливими завдяки відсутності зовнішніх вторгнень і внутрішніх революційних потрясінь впродовж останніх понад 300 років, а також завдяки досконалості британської політичної системи.

Варто сказати, що найважливішими позитивними особливостями державного ладу Великої Британії слід вважати: а) панування конституційної монархії; б) практичне втілення знаменитої «Полібієвої схеми» побудови «ідеальної держави» на засадах поєднання елементів монархії, аристократії та демократії; в) раннє утвердження та функціонування двопартійної системи. Спробуймо ж охарактеризувати ці фактори дещо детальніше.

Насамперед, необхідно визнати, що монархічна форма правління зберігається в багатьох державах Європи не тільки, як данина традиції, але й як цілком дієва та ефективна політична модель, адже не випадково геніальний італійський мислитель епохи Відродження Н. Макіавеллі (1469-1527) ще у 1513 р. вказував, що «спадковому государю, чий піддані встигли зжитися з

правлячим домом, набагато легше утримати владу, ніж новому, оскільки для цього йому достатньо не порушувати звичаю предків і в майбутньому без поспіху прилаштовуватися до нових обставин. При такому образі дій навіть посередній правитель не втратить влади...» [4, с. 34]. Тож, цілком очевидно, що монархічна форма правління, як запорука політичної стабільності, була та є важливою засадою забезпечення процвітання відповідних держав.

До того ж, недаремно видатний вчений В.Є. Чиркін зазначає, що: «напівабсолютно-теократична форма (монархії) забезпечує дуже високу стабільність державного управління... Зміна правителя... не зумовлює ніяку дестабілізацію в державі, просто місце одного монарха займає інший. Надійна стабільність забезпечується і в дуалістичній монархії, оскільки монарх довічно займає свою посаду, готує заздалегідь собі сина-наступника... він призначає і відправляє у відставку уряд. Зміна партій у парламенті не впливає на стратегію й методи управління...» [5, с. 151-152].

Зауважимо, що попри розхожі уявлення про суто символічну роль монарха у Сполученому Королівстві, не слід забувати, що Велика Британія є клерикальною країною, де монарх не тільки є главою держави, але, також, очолює й Англійську церкву, що, разом із збереженням давніх традицій та існуванням двопалатного парламенту, робить монархічну владу достатньо впливовою.

Наступним фактором, що сприяє благополуччю Британії, є втілення т.зв. «Полібієвої схеми», що є своєрідною моделлю побудови ідеальної держави на основі розвитку ідей Аристотеля щодо особливостей різних форм держави. Так, знаменитий давньогрецький філософ Аристотель (384-322 рр. до н.е.) поділяв форми держави за кількістю владарюючих на правління одного, правління небагатьох, правління більшості. При цьому, мислитель вказував, що держави бувають правильні (правитель дбає про загальне благо) і неправильні (правитель турбується лише про своє особисте благо). Таким чином, трьома правильними формами держави є монархія (царська влада), аристократія, політія, а відповідними помилковими відхиленнями від них є тиранія, олігархія, демократія [6, с. 66].

Варто зазначити, що британська політична система епохи Нового часу, фактично, втілює положення знаменитої «Полібієвої схеми» побудови ідеальної «змішаної держави». Так, видатний давньогрецький історик і політичний діяч елліністичного періоду Полібій (210-123 рр. до н.е.), продовжуючи ідеї Аристотеля щодо класифікації держав, виділяв такі 6 основних форм держави, як: царство, тиранія, аристократія, олігархія, демократія та охлократія [6, с. 74]. При цьому, мислитель вказує на нестійкість, що притаманна кожній окремій простій формі держави, оскільки вона втілює в собі лише якесь одне начало, котре неминуче за самою природою приречене на виродження у свою протилежність. Так, царство може перероджуватися в тиранію, а демократія – в неприборкане панування сили. Виходячи із зазначеного, Полібій доходить висновку про те, що «безсумнівно найбільш досконалою формою слід визнати таку, в якій поєднуються особливості всіх форм, що названі вище», тобто царської влади, аристократії і демократії. Полібій вказує, що змішана форма

правління забезпечує належну стійкість держави, що запобігає переходу до викривлених форм правління, а також наводить відповідні приклади «змішаного правління» епохи античності – Лакедемон за часів Лікурга, Римську державу часів поєднання влади консулів, сенату і народу, що виражали відповідно царське, аристократичне і демократичне начала [6, с. 75].

У подальшому, ідеї Полібія щодо «змішаної держави» були творчо розвинуті знаменитим римським оратором, політичним діячем та письменником Марком Туллієм Цицероном (106-43 рр. до н.е.).

Мислитель виділяв три прості форми правління: царську владу, владу оптиматів (аристократію) і народну владу (демократію) [6, с. 82]. Цицерон зазначав, що «Благоволінням своїм нас приваблюють до себе царі, мудрістю – оптимати, свободою – народи, так що при порівнянні важко вибрати, чого можна бажати більше всього» [7, с. 26].

Водночас, Цицерон вказував, що царська влада небезпечна сваволею одноосібного правителя і легко вироджується в тиранію. Натомість, влада оптиматів з влади найкращих (за мудрістю і доблестю) перетворюється у панування кліки багатих і знатних; при цьому, «нема більш потворної форми правління, ніж та, за якої найбагатші люди вважаються найкращими». У свою чергу, повновладдя народу призводить до пагубних наслідків, «безумства і сваволі натовпу», його тиранічної влади. Мислитель підмічає, що ці потворні види владарювання (тиранія одноосібного володаря чи натовпу, панування кліки), вже не є формами держави, оскільки в умовах їх існування відсутня сама держава, яка є спільною справою і надбанням народу, відсутні спільні інтереси і загальнообов'язкове для всіх право [6, с. 83].

Мислитель зазначає, що «кожен з цих видів державного ладу має недоліки, про які я вже згадував; далі, йому властиві й інші пагубні пороки; адже з вказаних видів устрою нема жодного, за якого держава не йшла би обривистим і слизьким шляхом до того чи іншого нещастя, що знаходиться неподалік від неї» [7, с. 22].

Цицерон вказує: «Тому я вважаю таким, що заслуговує на найбільше схвалення, так би мовити, четвертий вид державного ладу, оскільки він утворюється шляхом рівномірного поєднання трьох його видів, що були названі мною раніше» [7, с. 23], «адже бажано, щоб у державі було дещо видатне і царствене, щоб одна частина влади була приділена і вручена авторитету перших людей, а деякі справи були надані судженню і волі народу. Такому устрою, перш за все, властиві, так би мовити, (велика) рівність, без якої вільні люди навряд чи зможуть довго обходитися, потім – міцність...» [7, с. 32-33].

В епоху Ренесансу відповідні ідеї були розвинуті Н. Макіавеллі, політичним ідеалом якого була національна «змішана» держава, на зразок Римської республіки [8, с. 517], що поєднувала б елементи єдиновладдя, аристократії та демократії [9, с. 22-26].

Варто зазначити, що в Англії, після завершення епохи Тюдорів зі смертю Єлизавети I у 1603 р., спроби утвердження королівського абсолютизму представниками шотландської династії Стюартів призвели до жахливих і кривавих подій часів Англійської буржуазної революції і Громадянської війни

1640-1649 рр. При цьому, становлення британської конституційної монархії відбулося у другій половині XVII ст., після Реставрації Стюартів 1660 р. та т.зв. «Славної революції» 1688-1689 рр., і саме її утвердження сприяло забезпеченню політичної стабільності та процвітанню держави.

Невипадково англійські мислителі XVII – XVIII ст. (Г. Сент-Джон, 1-й віконт Болінброк; Дж. Савіль, 1-й маркіз Галіфакс; граф О. Сідней, Р. Стиль та ін.) вважали ідеальною формою правління конституційну монархію, коли до «монархічного стовбуру безболісно прищеплюються аристократичні й демократичні гілки» [10, с. 92], що зумовлює органічне поєднання свободи та влади: корона має достатню владу, але не здатна до руйнівних діянь, а народ використовує надану свободу для захисту своїх інтересів; закон, що обмежує владу корони, чітко розмежує владу й підпорядкування, ставить межі як прерогативі правителя, так і безмежній свободі підданих [11, с. 62].

У свою чергу О. Сідней зазначав, що «Найкращі уряди світу мають поєднувати монархію, аристократію і демократію» [12; 13], а англійський журналіст Р. Стиль, розвиваючи ідеї Полібія і Цицерона щодо переваг «змішаної держави», зазначав, що «монархія, коли її підкупають, вироджується в тиранію, аристократія – в олігархію, а демократія схильна до заворушень і безпорядків. І тому, аби усунути небезпеку, яку може зумовлювати кожна з них окремо, винайшли змішану форму правління, що означає правління короля, лордів, громад» [14, с. 114].

Ще одним важливим фактором, що зумовив процвітання Великої Британії, слід назвати існування в цій державі двопартійної системи. Невипадково видатний французький політолог М. Дюверже (1917-2014) зазначав: «Традиція двопартійності в Америці та Англії – важливий фактор їх сучасної могутності» [15, с. 278]. Дійсно, двопартійна система свідчить про політичну зрілість суспільства, наявність певної традиції державотворення, вираження і втілення волі народу певними авторитетними партіями, що мають давню історію, виважену ідеологію, дорожать своєю репутацією і не допускають у свої лави сумнівних осіб. Все це, разом із прогнозованістю передання влади та продовженням новою владою творчої діяльності попередньої, сприяє планомірному розвитку суспільства. Натомість, «Багатопартійність нерідко змішують з відсутністю партій. Країна, де суспільна думка розколота на численні, але недовговічні, ефемерні і швидкоплинні групи, не відповідає справжньому поняттю багатопартійності: вона переживає ще передісторію партій та знаходиться у тій фазі загальної еволюції, до якої розрізнення двопартійності і багатопартійності зовсім не може бути застосоване, оскільки ще нема справжніх партій» [15, с. 288].

Таким чином, зауважимо, що невинувато Вольтер та інші французькі просвітники вважали ідеальним англійський державний лад XVIII ст. [16, с. 99-100].

Водночас, слід зазначити, що у XX ст. похитнулися певні важливі устрої британської державності, що не може не викликати занепокоєння.

Так, у зовнішньополітичному плані варто згадати, що Вестмінстерський статут 1931 р. закріпив повну самостійність домініонів у їх зовнішній та

внутрішній політиці, а також їх рівність з Великобританією [17; 18], що у подальшому призвело до перетворення Британської імперії на Британську Співдружність. Певна річ, це негативно вплинуло на рівень могутності самої Великої Британії.

У свою чергу, внутрішньополітичні зміни в Сполученому Королівстві також можуть містити певну, доволі значну, загрозу британській політичній системі та стабільності в державі і суспільстві. До числа основних негативних тенденцій слід віднести такі явища:

1. Некритичне сприйняття і поширення ідей свободи і прав людини, що призвело до того, що навіть особи королівської крові стали дозволяти собі діяння, які підривають основи монархії і, безсумнівно, викликали би рішучий осуд їхніх найясніших предків. В цьому контексті достатньо згадати такі гучні скандали, як зречення престолу Едуардом VIII у 1936 р. через бажання одружитися з У. Сімпсон; справа 1997 р. про Діану, принцесу Уельську, та Доді аль-Файєда; «Мегсит», або справа про розрив герцогів Сассекських з Королівською родиною 2020 р. та ін.

2. Реформа Палати лордів Парламенту Великобританії, що, фактично, нівелює роль аристократії в британській політичній системі та порушує фундаментальні основи вищенаведеної «Полібієвої схеми» ідеальної «змішаної держави».

Так, до складу Палати лордів традиційно входили 4 категорії осіб: а) титуловане англійське дворянство (герцоги, маркізи, графи, віконті, барони), що передавало місця у Палаті лордів (разом із титулами) у спадок, зазвичай старшому синові; наприкінці ХХ ст. спадкових перів було понад 800; б) 26 духовних лордів – вищих керівників Англійської церкви; в) понад 20 судових лордів; г) кілька членів королівської сім'ї, які мають право засідати в парламенті [19, с. 309].

Проте, у ХХ ст., на превеликий жаль, Палата лордів зазнала істотного реформування в дусі т.зв. «демократизації».

Так, «Акт про Парламент» 1911 р. істотно послабив роль Палати лордів, замінивши її право абсолютного вето щодо рішень Палати громад на право відкладального вето [20].

Своєрідну «бомбу уповільненої дії» було закладено сумнозвісним «Актом про довічне перство» 1958 р., згідно з яким було засновано інститут довічних перів, якими у т.ч. могли бути і жінки [21]. «Акт про перів» 1963 р. поширив право жінок бути членами Палати лордів на спадкових перів [22]. Зауважимо, що положення цих актів щодо жінок-перів, хоча й суперечать класичним феодальним принципам та Салічному закону, тим не менше, повною мірою відповідають усталеній в Британії традиції здійснення влади жінкою – достатньо згадати вельми успішне правління королеви Єлизавети I, Анни, Вікторії, Єлизавети II. Проте, небезпека названих вище Актів полягає в підміні родовитих аристократів (спадкових перів) в Палаті лордів довічними перами, які не є такими.

Зазначимо, що головний удар по спадковій британській аристократії, та всьому благородному дворянству як політичній силі, було нанесено «Актом про

Палату лордів» 1999 р., згідно з яким було суттєво скорочено чисельність Палати лордів, а більшість спадкових перів було позбавлено права членства в ній [23].

Тож, після проведення цих т.зв. «реформ», у Палаті лордів наразі засідають лише 90 спадкових перів та 2 посадові особи, що пов'язані з церемоніалом [24, с. 226], замість представників 800 титулованих дворянських родів, яким відповідні привілеї з давніх-давен належали за правом походження.

При цьому, переважну більшість Палати лордів тепер складають довічні пери (бл. 600 осіб), тобто особи, які відмічені благоволінням монарха і певними заслугами перед Британською державою, але не є представниками вищої британської аристократії та не можуть передавати свій титул у спадок. Іншу, невеличку, частину членів Палати лордів, як і раніше, складають духовні та судові лорди та кілька членів Королівської родини.

В цьому контексті варто згадати давню монархічну формулу, сформульовану в енциклопедії Дідро та д'Аламбера: «Всіляка монархія, де зовсім нема дворянства як частини держави, – чиста тиранія; дворянство певною мірою входить в сутність монархії, для якої головним правилом є таке: без дворянства нема монарха, але є деспот, як в Туреччині» [25, с. 215].

Тож, обмеження права спадкової британської аристократії засідати в Палаті лордів є великим ударом по давніх традиціях, що порушує віковичну стабільність у державі і баланс у відносинах монарха, дворянства та народу, а також, теоретично, може загрожувати зверненням до тиранії чи охлократії.

3. «Акт про конституційну реформу» 2005 р., що позбавив верхню палату парламенту, Палату лордів, судових повноважень та проголосив заснування Верховного Суду Великобританії [26]. Теоретично, це явище можна було би вітати, але, насправді, ситуація є зовсім іншою.

По-перше, не слід забувати, що раніше під егідою Лорда-канцлера діяла специфічна система права, існування якої тепер, після позбавлення Палати лордів судових повноважень, взагалі ставиться під сумнів. Йдеться про знамените «право справедливості», яке «виникло при винесенні рішень лордом-канцлером і було покликане доповнити загальне право; воно є системою більш гнучких норм, створених перш за все внаслідок застосування такого принципу, як «суд по совісті, а не за традицією та звичаєм» [27, с. 131]. Тож, фактично, наразі складається ситуація, за якої право справедливості не зможе більше доповнювати загальне право, як це було раніше, що є істотною загрозою для віковичних традицій англійського права.

По-друге, реалізація концепції поділу влад у Британії потребує особливої обережності, особливо, якщо згадати події часів Громадянської війни 1640-1649 рр. Так, не випадково у видатного англійського філософа XVII ст. Т. Гоббса (1588-1679) неподільність влади є чи не основною вимогою до неї. Мислитель виступає проти хаосу двовладдя, що стосується як небезпеки існування кількох партій [28, с. 378-379], так і небезпеки поділу влад («розділені влади взаємно знищують одна одну») [29, с. 339]. У свою чергу, на продовження цієї думки Г.Ф. Шершеневич зауважував, що «Насправді, якщо

відбудеться дійсний поділ влад, то єдність держави не може бути збережена» [30, с. 220-221].

По-третє, внаслідок втрати судових повноважень Палатою лордів на користь Верховного Суду, порушується право титулованого дворянства на справедливий суд, «суд рівних», закріплене у ст. 39 Великої хартії вольностей 1215 р. [31], що робить благородних лордів беззахисними перед королівським деспотизмом, суддівською сваволею і становою ненавистю простолюдинів.

Тож, заснування Верховного Суду Великобританії, що перебрав судові повноваження Палати лордів: а) загрожує англійській правовій системі порушенням традиційного балансу загального права та права справедливості; б) створює передумови для боротьби за панування між розділеними гілками влади, в якій судова влада опиниться у привілейованому становищі, оскільки зберігатиме юрисдикційні і законотворчі повноваження, тоді як законодавча влада, фактично, втрачає судову компетенцію; в) позбавляє права на справедливий суд, «суд рівних», титуловане англійське дворянство, що довершує знищення аристократії.

4. Пожвавлення законотворчої діяльності Парламенту Великобританії і «посилення ролі законодавства як основного джерела права» [27, с. 134] на сучасному етапі розвитку англійського права (середина XIX ст. – нинішні часи), і це при тому, що «до кінця XIX ст. законодавча роль англійського Парламенту розглядалася лише як додаткова функція цього політичного органу» [27, с. 141].

Теоретично, прихильників континентальної правової системи і кодифікації права така ситуація повинна була би радувати. Водночас, не слід забувати про фундаментальний принцип англійської правової системи – верховенство права.

Так, у старі добрі часи, на думку Г. Дж. Бермана, «все законодавство перших чотирьох англонорманських королів з 1066 до 1154 р. могло бути вміщене на одній сторінці» [27, с. 136]. При цьому, «судді були вимушені самостійно встановлювати норми, виходячи з того, що ці правила поведінки відповідають давно існуючим звичаям суспільства» [27, с. 136].

Зазначимо, що не випадково доктрина верховенства права виникла саме в Англії (праці Дж. Гаррінгтона [32], Дж. Локка [33] та, найповнішою мірою, А.В. Дайсі [34]), оскільки лише за умови прецедентного характеру права, що створюється незалежними судами при розгляді конкретних справ, можна говорити про забезпечення права від політичної сваволі правлячого режиму, зокрема законодавчої і виконавчої влади та правителя.

Варто зауважити, що саме мінімальне втручання центральної влади у справу законодавства, фактично, і заклало основи незалежності права від волі владарюючих, тобто зробило можливим верховенство права в Англії. Натомість, цілком очевидно, що в разі, якщо органи державної влади почнуть активно займатися законотворчістю, ні про яке верховенство права не можна буде говорити в принципі, оскільки твір ніколи не може стояти вище свого творця, тобто природно-правова доктрина верховенства права, за таких обставин, в кращому разі буде підмінятися легістською законністю, а в гіршому – політичною доцільністю.

Тож, активізація законотворчої активності Парламенту Великобританії, фактично, ставить під сумнів існування принципу верховенства права.

У зв'язку вищевикладеним, даючи загальну оцінку реформам ХХ – ХХІ ст. у Великій Британії, доречно навести слова відомого італійського мислителя епохи Ренесансу Н. Макіавеллі: «Нема справи, влаштування якої було би складнішим, ведення небезпечнішим, а успіх більш сумнівним, ніж заміна старих порядків новими [4, с. 52].

При цьому, сучасним англійцям слід пригадати настанови свого ж геніального мислителя ХVІІІ ст., основоположника доктрини консерватизму Е. Берка (1729-1797) про те, що різноманітні «(політичні) літератори і політики... не поважають мудрість інших, але компенсують це безмежною довірою до власного розуму. Для зруйнування старого порядку речей вони вважають достатньою підставою те, що цей порядок старий... Вони систематично переконують, що все, що постійне, – погане, і тому ведуть безжальну війну з державними устоями. Вони вважають, що форму правління можна змінювати, як модне плаття» [35; 36, с. 164-165]; натомість необхідно «з великою обережністю приступати до зносу суспільної будівлі, котра впродовж віків відповідала своєму призначенню, і з ще більшою обережністю – до побудови нової» [35; 36, с. 134].

Тож, у контексті сучасних реформ, англійцям варто взяти до уваги безсмертну мудрість Е. Берка: «Обережність, обачність, моральність були керівними принципами наших предків навіть у момент найбільш рішучих дій. Давайте наслідувати їх обережність, якщо ми хочемо зберегти отриману спадщину» [35; 36, с. 357-358].

Таким чином, підсумовуючи викладене, слід зробити такі **висновки**:

1. Завдяки острівному положенню та іншим факторам, в Британії склалися унікальні умови, які сприяли забезпеченню безпеки країни, а також свободи і процвітання її народу.

2. Сучасне благоденство Великої Британії є результатом тривалого накопичення духовних і матеріальних надбань багатьох поколінь, що стало можливим завдяки відсутності масштабних бойових дій і революційних потрясінь впродовж останніх понад 300 років на території Британських островів, а також завдяки досконалості британського політичного ладу.

3. Державний лад Великої Британії найповнішою мірою придатний для забезпечення процвітання і політичної стабільності завдяки: а) існуванню конституційної монархії; б) успішній реалізації т.зв. «Полібієвої схеми» побудови ідеальної «змішаної держави», що передбачає поєднання сильних сторін «правильних» форм держави – монархії, аристократії та демократії; в) ранньому утворенню двопартійної системи, яка є важливим фактором планомірного розвитку суспільства.

4. Водночас, реформи ХХ – початку ХХІ ст. не можуть не викликати занепокоєння у зв'язку з тим, що вони порушують віковічні устої британської державності.

Так, зокрема, у зовнішньополітичному вимірі, варто вказати, що надання самостійності домініонам та зрівняння їх у правах з метрополією сприяло

зменшенню могутності Великої Британії внаслідок перетворення Британської імперії на Співдружність.

У свою чергу, у внутрішньополітичному аспекті занепокоєння консервативної частини суспільства викликають такі тенденції, як:

- некритичне сприйняття і поширення ідей свободи і прав людини, що спричинило низку гучних скандалів усередині Королівської сім'ї;

- реформа Палати лордів британського парламенту, що, фактично, усуває англійську знать від управління державою, чим порушує належний порядок поєднання монархії, аристократії і демократії, як важливої засади побудови ідеальної «змішаної держави» відповідно до «Полібієвої схеми», а також створює передумови для подальшого утвердження тиранії або охлократії;

- позбавлення Палати лордів судових повноважень на користь новоствореного Верховного Суду Великої Британії, що: а) ставить під сумнів подальше існування права справедливості та його здатність доповнювати загальне право, що загрожує віковичним традиціям англійської правової системи; б) створює передумови для боротьби за панування розрізнених гілок влади; в) позбавляє лордів права на справедливий суд, «суд рівних», що загрожує знищенням британській аристократії;

- підвищення законотворчої активності Парламенту Великої Британії, що ставить під сумнів можливість подальшого панування принципу верховенства права внаслідок зростання ролі статутів (законів), що виражають (сва)волю законодавця та зменшують роль прецедентного права, яке створюється незалежними судами при розгляді конкретних життєвих справ без прямого втручання політичної влади, і, таким чином, є запорукою «Rule of Law».

5. Очевидно, важливою засадою подолання означених вище проблем та збереження віковичних устроїв британської політико-правової системи, яка впродовж багатьох століть демонструвала свою досконалість, є дотримання основних постулатів доктрини консерватизму.

Перспективним напрямком подальшої розробки цієї проблематики слід вважати визначення основних засад співвідношення і взаємодії фундаментальних положень британської конституції з теоретичними напрацюваннями політико-правових мислителів різних епох та з правовою реальністю давнини і сучасності.

Список використаних джерел:

1. The Union with England Act 1707 / The official website of the UK legislation. URL: <https://www.legislation.gov.uk/aosp/1707/7/contents> (date of reference: 09.04.2022).

2. The Union with Scotland (Amendment) Act 1707 / The official website of the UK legislation. URL: <https://www.legislation.gov.uk/apgb/Ann/6/40/contents> (date of reference: 09.04.2022).

3. The English Bill of Rights 1689. An Act Declaring the Rights and Liberties of the Subject and Settling the Succession of the Crown // Yale Law School. Lillian Goldman Law Library in Memory of Sol Goldman / The Avalon Project. Documents in Law, History and Diplomacy. URL:

https://avalon.law.yale.edu/17th_century/england.asp (date of reference: 09.04.2022).

4. Макиавелли Н. Государь; Рассуждения о первой декаде Тита Ливия. Санкт-Петербург: Азбука-классика, 2008. 272 с.

5. Чиркин В.Е. Государствоведение: учебник. 2-е издание, исправленное и дополненное. Москва: Юристъ, 2000. 384 с.

6. История политических и правовых учений: Учебник для вузов / Под общ. ред. акад. РАН, д.ю.н., проф. В.С. Нерсесянца. 4-е изд., перераб. и доп. Москва: Норма, 2006. 944 с.

7. Цицерон М.Т. Диалоги. О государстве. О законах. Москва: Наука, 1966. 224 с.

8. Шуба А.В. Макиавелли // Философский словарь / И.В. Андрущенко, О.А. Вусатюк, С.В. Линецкий, А.В. Шуба. Киев: А.С.К., 2006. С. 517-518.

9. Макиавелли Н. Государь / Перевод с итальянского. Москва: Эксмо; Санкт-Петербург: Мидгард, 2007. 976 с.

10. Bolingbroke H.St.J. The idea of a Patriot-King // Bolingbroke H.St.J. Letters on the spirit of patriotism. London, 1749.

11. The complete works of George Savile first marquess of Halifax. Oxford, 1912.

12. Sidney, Algernon. Discourses Concerning Government. Indianapolis, 1990.

13. Мироненко О.М. Сідней // Юридична енциклопедія в 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін. Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2003. Т. 5: П – С. URL: <https://leksika.com.ua/15130708/legal/sidney> (дата звернення 04.12.2021).

14. Steele R. The Englishman. London, 1955.

15. Дюверже М. Политические партии / Перевод с французького. Москва: Академический проект, 2002. 560 с.

16. Історія вчень про державу і право: підручник / за ред. проф. Г.Г. Демиденка, проф. О.В. Петришина. Харків: Право, 2009. 256 с.

17. Statute of Westminster, 1931. URL <https://web.archive.org/web/20020225041228/http://gov.ns.ca/legislature/legc/westmins.htm> (date of reference: 09.04.2022).

18. Зайчук О.В. Вестмінстерські статuti // Юридична енциклопедія в 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін. Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 1998. Т. 1: А – Г. URL: https://leksika.com.ua/12510909/legal/vestminsterski_statuti (дата звернення 09.04.2022).

19. Кухта Б. Палата лордів // Політична наука. Словник: категорії, поняття і терміни. За ред. Б. Кухти. Львів: Кальварія, 2003. С. 309.

20. The Parliament Act, 1911 / The official website of the UK legislation. URL: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1911/13/pdfs/ukpga_19110013_en.pdf (date of reference 09.04.2022).

21. The Life Peerages Act 1958 / Wikisource. URL: https://en.wikisource.org/wiki/Life_Peerages_Act,_1958 (date of reference: 09.04.2022).

22. The Peerage Act 1963 / Wikisource. URL: https://en.wikisource.org/wiki/Peerage_Act_1963 (date of reference: 09.04.2022).
23. The House of Lords Act, 1999 / The official website of the UK legislation. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1999/34/enacted> (date of reference 09.04.2022).
24. Конституционное право зарубежных стран / О.В. Афанасьева, Е.В. Колесников, Г.Н. Комкова, А.В. Малько; Под общ. ред. д.ю.н., проф. А.В. Малько. Москва: Норма, 2004. 320 с.
25. История в энциклопедии Дидро и д'Аламбера / Перевод и примечания Н.В. Ревуненковой, под общей редакцией А.Д. Люблинской. Ленинград: Ленинградское отделение издательства «Наука», 1978. 312 с.
26. The Constitutional Reform Act 2005 / The official website of the UK legislation. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2005/4/contents> (date of reference 09.04.2022).
27. Порівняльне правознавство: підручник / С.П. Погребняк, Д.В. Лук'янов, І.О. Биля-Сабадаш та ін.; за заг. ред. О.В. Петришина. Харків: Право, 2012. 272 с.
28. Гоббс Т. Избранные произведения: в 2 т. Москва: Мысль, 1964. Т. 1. 583 с.
29. Гоббс Т. Избранные произведения: в 2 т. Москва: Мысль, 1964. Т. 2. 748 с.
30. Шершеневичъ Г.Ф. Общая теорія права. Москва: Изданіе Бр. Башмаковыхъ, Типо-литографія Т-ва И.Н. Кушнеревъ и Ко, 1911.
31. Magna Carta 1215 // Yale Law School. Lillian Goldman Law Library in Memory of Sol Goldman / The Avalon Project. Documents in Law, History and Diplomacy. URL: <https://avalon.law.yale.edu/medieval/magframe.asp> (date of reference 09.04.2022).
32. The Oceana and Other Works of James Harrington, Esq. The third edition. London: Printed for A. Millar, 1747.
33. Локк Дж. Два трактата о правлении // Локк Дж. Сочинения: в 3 т. Москва: Мысль, 1988. Т. 3. С. 135-405.
34. Dicey A.V. Introduction to the Study of the Law of the Constitution. 8th ed. London: Macmillan, 1915.
35. Берк Э. Размышления о революции во Франции и заседаниях некоторых обществ в Лондоне, относящихся к этому событию / Сокращенный перевод с английского Е.И. Гельфанд. Москва: Рудомино. 1993. 144 с.
36. Берк Э. Размышления о революции во Франции и о прениях в некоторых лондонских обществах касательно сего события, содержащиеся в письме, предполагавшемся быть отправленным некоему благородному господину в Париж / Пер. с англ. С. Векслер. Под ред. А. Бабича. London: Overseas Publications Interchange Ltd, 1992. 411 с.

**Філософсько-правові
уявлення античних мислителів про ідеальну державу:
порівняльний аналіз**

*Назаренко Тетяна Сергіївна,
студентка I курсу спеціальності «Право»
ННІ економіки і права
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького*

*Товстохатко Олег Вікторович,
студент I курсу спеціальності «Право»
ННІ економіки і права
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького*

Мислителі античної Греції і античного Риму відіграли визначну роль в історії формування і розвитку всієї духовної культури людства. Величезним є їхній вклад у скарбницю політичної та правової думки. Вони стояли біля витоків теоретичного підходу до проблем держави, права, політики, інших державно-правових явищ, формування юриспруденції.

Особливо велика роль належить давньогрецьким мислителям. Саме завдяки їм було зроблено перехід до раціонально-логічного способу пізнання і пояснення оточуючого світу та суспільних явищ. На цій новій теоретичній базі ними вперше було поставлено, розроблено і концептуально оформлено фундаментальні проблеми політико-правової тематики. У багатоманітності форм філософсько-правових уявлень давньогрецьких мислителів, тією чи іншою мірою, можна прослідкувати всі ідеї, які пізніше розвиваються і стають визначальними в європейській і світовій правовій та політичній думці. Особливо велика цінність античної політичної та правової думки полягає у тому, що вона оформилася і розвивалася як ідеологія вільних людей.

Тож, у межах цієї розвідки, нами приділено чільну увагу розкриттю основних положень політико-правових ідей видатних мислителів Античності – Платона, Полібія і Цицерона, – які залишили надзвичайно вагомий слід в історії вчень про державу і право, у т.ч. й у контексті формування основних уявлень щодо побудови ідеальної держави. На основі дослідження творів «Держава» і «Закони» було висвітлено концептуальні погляди Платона на державу та її сутність. Також було розкрито основні положення вчення Полібія про природний кругообіг політичних форм та уявлення Цицерона про ідеальну державу.

Теорія ідеальної держави була найповніше представлена Платоном у творі «Держава», а також розвинута у праці «Закони». Справжнє політичне мистецтво є мистецтво порятунку і виховання душі, тому Платон висуває тезу про збіг істинної філософії з істинною політикою. Тільки якщо політик стає філософом (і навпаки), можна побудувати справжню державу, засновану на